

CZU: 372.8:003

SISTEMUL SIMBOLIC – REPER EDUCAȚIONAL

Alina ȚICĂU, Corneliu-Robert SÎRGHEA

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (România)

Istoria tradițională dezvăluie picturi rupestre, semne hieroglifice și texte sacre care reliefează o serie de expresii ale vieții cotidiene. În jurul acestora, oamenii își organizează viața, își fac un nivel de expectanță, creează valori educaționale, spirituale și sociale. Un anumit gest non-verbal avea conotații taumaturgice sau de protecție a comunității, iar cel mai cunoscut exemplu reprezintă cercetarea auspiciilor. Această acomodare mutuală dintre diferitele activități încorporate în cadrul unei culturi, la care participă în mod concret și indisolubil dimensiunea religioasă și cea economică, atinge viața atât la nivel exterior, cât și subliminal. Părinții marketingului au conștientizat această forță a simbolurilor non-verbale de natură mitologică, sacră și culturală și doresc o exploatare a lor. În studiul de față vom descoperi particularitățile sistemului simbolurilor sacre și ale celor contemporane. Unul dintre sistemele simbolice analizate în cele ce urmează este mărul (*Apple*), simbol al căderii omului din starea paradisiacă.

Cuvinte-cheie: simbol, educație, axiologie, sacru, corporație.

SYMBOLIC SYSTEM – EDUCATIONAL VALUE

Traditional History reveals a series of cave paintings, hieroglyphs and sacred texts which unveil a series of expression of everyday life. Around them people organized the life, they were making a level of hope, bring into life educational, spiritual and social values. A certain gesture non-verbal have thaumaturgy connotations or the protection of the community and the most known example are augurs. This mutual respect between the various activities incorporated within a culture, in which are involved in a concrete manner and inextricably mixed up with the size of the religious and the economic, reaches the life at both outside and subliminally. Marketing parents have become aware of this force of symbols non-verbal nature of the mythology, sacred and cultural and have wanted an exploitation rights of their own. In the survey of front we will find out the special features of the system of the sacred symbols and the contemporary artifacts. One of the systems of the symbolic analyzed in the following would be *apple*, non-verbal symbolic system for man's fall from Paradise.

Keywords: symbol, education, axiology, sacred, corporation.

Introducere

Majoritatea celor care apreciază calitățile artei au experimentat și puterea ei de a fermeca, de a încânta și de a mișca, precum și forța acesteia de a deprima, de a șoca, de a dezgusta și de a genera indiferență [1, p.98, 113-117]. Însă, opera de artă cere să fie privită dincolo de imaginea de suprafață; în caz contrar ajungem să nu mai înțelegem nimic, sau ceea ce observăm reprezintă doar o mică parte a imaginii de ansamblu a complexului artistic. Dacă ne îndreptăm privirea-către [2, p.51, 93] educație, ca act unic prin care omul își selectează conținuturile și prin care devine mai drept, mai bun, mai frumos și mai veridic [3, p.162], atunci acțiunea are loc, în principal, pentru că arta comunică prin intermediul simbolismului, iar un simbol este, după cum spunea Charles Sanders Peirce, ceva ce reprezintă cu totul altceva [4, p.31]. Selectăm caracterul indexical* și creăm o conexiune între sistemele simbolice referențiale pe care oamenii cu înclinații artistice le-au intercalat în picturile și artefactele lor, ochii și mintea noastră se va deschide către un domeniu bogat în aluzie, sens și semnificație ascunsă. În acest cadru se dezvăluie puterea veche de a manipula prin intermediul simbolului. Savantul român Mircea Eliade ne spune că, odată ce ai acces la puterea sacră a simbolurilor, ai puterea de a manevra înțelesurile și semnificațiile încărcate în acestea [5, p.22-26]. Cu alte cuvinte, cel care înțelege arhitectonica sistemului unui simbol are puterea nestrămutată de a-l integra în orice context cultural. Despre această forță a sistemelor simbolice, cu precădere asupra câtorva exemple de uzanță contemporană, vom dezvolta în cele ce urmează. De asemenea, avem în vedere și perspectiva unei educații, atât de necesare, a *privirii-către* aceste jocuri de limbaj [6, p.114] contemporane.

* Semioticianul american Charles Sanders Peirce, atunci când amintește de proprietățile și calitățile *semnului* veritabil sau original, ne spune că acesta trebuie să fie, prin excelență, *transuasional*, adică să fie un semn care își datorează virtuțile semnificative unui mediator care are rol de interpretant. Orice propoziție exprimată verbal poate fi un exemplu. Dacă sunetele originale au avut în parte caracter iconic, în parte caracter indexical, ulterior importanța acestor caracteristici s-a pierdut. Acestea au fost transferate limbajului simbolic. Cuvintele sunt importante pentru obiecte și semnifică calitățile pe care acestea le au, pentru ca mai apoi acestea să determine în mintea auditoriului semne corespondente. [Peirce: CP 2.92 Cross-Ref.]

1. Note generale privind sistemul simbolic

Sistemele simbolice depășesc limitele vieții cotidiene și pot așeza subiectul în relații complexe [7, p.13], atât la nivel exterior, cât și subliminal. Unele simboluri necesită mai puțină explicație și travaliu hermeneutic, de exemplu, culorile sau calitățile reprezentate de anumite păsări sau animale fantastice, datorită faptului că noi răspundem la acestea la nivel *instinctual* [8, p.37-40], este un dat proximal. Într-adevăr, lucrările de pionierat ale psihanaliștilor Sigmund Freud [9, p.157-171] și Carl Gustav Jung [10, p.39-82] au arătat că mintea umană este ferm îndreptată către gândirea și comunicarea simbolică, iar limbajul simbolurilor, mai ales cel al arhetipurilor, transcende timpul și spațiul. Din acest motiv, multe dintre lucrările de artă și detaliile simbolice, prezentate alături de ele, demonstrează că simbolismul reprezintă un limbaj străvechi și universal.

Pe măsură ce societățile și culturile, prezente în arii geografice diverse, și-au dezvoltat propriul vocabular simbolic, acestea au reușit să transmită urmașilor *urme* prin care să ilustreze și să exprime concepte sacre, aspecte ale identității individuale și colective, teorii și idei abstracte. Mărturii găsim prezente atât în civilizațiile antice de tip *cucuteniană* [11, p.34-37], *sumeriană*, *egipteană* sau *grecească*, cât și în cele recente, precum în cea *bizantină*, *medievală* sau *modernă*. Pentru sublinierea gramaticii* simbolice se pot face trimiteri la o gamă largă de lucrări de artă din fiecare epocă și de pe fiecare continent, oferind o descriere fascinantă a faptului că, așa cum sublinia Oscar Wilde, „tot ce este artă este atât suprafață, cât și simbol” [12, p.46]. În acest context, putem afirma că vasta operă a savantului roman Mircea Eliade oferă un excurs exhaustiv asupra a ceea ce reprezintă valențele simbolului la religiile lumii**.

Această putere a sistemelor de simboluri a fost înțeleasă și adoptată și de corporațiile multinaționalele de astăzi. Lynne White, specialist în economie și tehnologie medievală târzie, spune că „în istorie, modelul tradițional în promovarea unei companii sau a unei afaceri s-a realizat prin mesaje textuale și orale, desconsiderate fiind sistemele simbolice uzitate de către spațiul sacramental, dar, odată cu acomodarea culturală dată de sincretismul religios din perioada ultimului secol și jumătate, s-a reconsiderat că metoda verbală și textuală nu este cea mai eficientă și profitabilă resursă. Subliminalul trebuie să înlocuiască intenționalul. Iar sloganul „*We Must Explore Nonverbal Symbols*” reprezintă un leitmotiv al fiecărui demers economic actual” [13, p.197-219]. Iată, găsim preluat sensul de bază al simbolului, care provine din grecescul *symbolon*, derivat din verbul *symbollein* – a ține laolaltă, a fi împreună [14, p.145-147], și încorporat într-un mixt contemporan în care cuvintele-cheie sunt eficiență și profitabilitate. Educația *privirii-către* simbolurile și arhetipurile umane, desacralizate de această dată, își găsește un nou teren fertil de exploatare în care cantitatea primează în fața calității, forma în detrimentul conținutului.

După cum sesizăm, în resemnificarea sistemului simbolic s-a dorit a se altera doar puterea indexicală a acestuia. Însă, pentru simbol, această indexicalitate reprezintă un nivel fundamental. Esența fiind atinsă, finalitățile acestuia au suferit schimbări majore. În acest context, apare în scenă, pentru prima dată în istorie, *logo-ul*. Un *sistem simbolic* privat de istoricitate și încărcătură sacră. Însă, acest lucru nu înseamnă că multinaționalele, bradurile internaționale, corporațiile nu le folosesc. Cine se gândește, de exemplu, că plurivalențul sistem simbolic *ying-yang* îl regăsim, destructurat din punctul de vedere al sacralității acestuia, pe fiecare sticlă de Pepsi? Și iarăși, cine astăzi nu cunoaște că în spatele *logo-ului* celor de la *Apple* se află, arhetipal, sistemul simbolic sacru al căderii umanității din starea paradisiacă? Găsim relatat în Sfânta Scriptură [15], Vechiul Testament, în Capitolul 2: 16,17: „*A dat apoi Domnul Dumnezeu lui Adam poruncă și a zis: „Din toți pomii din rai poți să mănânci, / Iar din pomul cunoștinței binelui și răului să nu mănânci, căci, în ziua în care vei mânca din el, vei muri negreșit!”*” A urmat ispitirea Evei de către diavolul preschimbat în șarpe, mușcătura lui Adam, la îndemnul Evei, și ascunderea primilor doi oameni de la fața lui Dumnezeu, pentru că

* Avem în vedere înțelesurile date conceptului de gramatică din perspectiva lui Noam Chomsky. Lingvistul american consideră că simbolul, indiferent de cât de rudimentar este prezent și reprezentat, își păstrează proprietățile specifice unei *gramatici*: distincția dintre structura de adâncime și structura de suprafață, de exemplu, și proprietățile specifice unei *gramatici transformatoare* (*grammatical transformations*): principiul unei reguli ordonatoare. Acesta le numește ca făcând parte dintr-un *deja* sistem, prelingvistic (*symbolic systems*). Imagini ordonatoare regăsite, în special, în lucrarea *Language and mind* (2005, p.71-72. ISBN 13-978-0-521-67493-5).

** Putem aminti câteva lucrări de referință ale savantului de origine română, texte care fac obiectul și studiului de față: Mircea Eliade. *Istoria credințelor și ideilor religioase* (vol. I-II). / Traducere și postfață de Cezar Baltag. București: Univers Enciclopedic, 2000; Mircea Eliade. *Imagini și simboluri. Eseu despre simbolismul magico-religios* / Prefață de Georges Dumezil, traducere de Alexandra Beldescu. București: Humanitas, 1994; Mircea Eliade. *Sacru și profanul* (Ediția a III-a) / Traducere din franceză de Brândușa Prelipceanu. București: Humanitas, 2000; Mircea Eliade. *Mefistofel și androgenul* / Traducere de Alexandra Cuniță. București: Humanitas, 1995.

se simțeau goi. Referatul biblic, conform Facere, Capitolul 3: 11,14,17: *Și i-a zis Dumnezeu: „Cine ți-a spus că ești gol? Nu cumva ai mâncat din pomul din care ți-am poruncit să nu mănânci?”/Zis-a Domnul Dumnezeu către șarpe: „Pentru că ai făcut aceasta, blestemat să fii între toate animalele și între toate fiarele câmpului; pe pântecul tău să te târăști și țărână să mănânci în toate zilele vieții tale!/Iar lui Adam i-a zis: „Pentru că ai ascultat vorba femeii tale și ai mâncat din pomul din care ți-am poruncit: „Să nu mănânci”, blestemat va fi pământul pentru tine! Cu osteneală să te hrănești din el în toate zilele vieții tale! Aici, Corporația Apple, nu realizează altceva decât o reintroducere în spațiul reprezentational al aparatului fantastic contemporan al nostalgiei originilor, o înscriere în matricea originală a *homo religiosus* [16, p.22-28].*

Se confirmă, încă o dată, prin aceste acte de „violentare” a sacrului, încercarea de re-educare a conținuturilor [17, p.29-35] arhetipale și simbolice. Generațiile contemporane cu această filosofie educațională toxică sunt asaltate de campanii publicitare, de sentimentul că împlinirea se construiește prin apel la consum haotic și fără bariere. Înșiși termenii de dreptate, bine, frumos își reconfigurază conținuturile și finalitățile. Ceva și/sau cineva devine Bun, Frumos sau Drept atât timp cât este util, eficient și produce suficientă stare de plăcere și profitabilitate. În acest sens, este imperios necesar să existe o *educație a privirii-către* lumea simbolurilor sacre și re-valorificarea lor prin prisma a ceea ce sunt ele: o fereastră axiologică.

2. *Homo symbolicus*

„Omul, cu predilecția sa pentru crearea de simboluri, transformă în mod inconștient obiectele sau formele în simboluri, atât în religie, cât și în arta vizuală și sunt exprimate atât în religie, cât și în arta vizuală” [18, p.232], scrie Aniela Jaffe în volumul coordonat de Carl Gustav Jung *Omul și simbolurile sale*, observație confirmată de arta preistorică din Epoca Pietrei prezentă pe toate continentele. Ele nu reprezintă doar imagini străvechi ale unor forme familiare, cum ar fi animalele sau amprente, căci literatura de specialitate spune că toate formele culturale de mai târziu le-au asociat o semnificație simbolică.

Așadar, *umanitatea a transformat, probabil, dintotdeauna în simboluri tot ceea ce a înconjurat-o*: simbolurile magice devenind simboluri sacre, simboluri ale identității și sisteme simbolice, în toate tradițiile din întreaga lume. Un exemplu ar fi simbolul Arborelui, simbol prezent în Asia Centrală sub forma Arborelui Lumii sau *Yggdrasil*, în Mesopotamia, India antică sau Siberia sub înțelesul de Arbore Cosmic. Omul, *Homo symbolicus* prin excelență, conform savantului român Mircea Eliade, intuiește, fără excepție, că toate faptele religioase au necesarmente un caracter simbolic. Mai mult, orice act religios, conform aceluiași cercetător, capătă, tocmai că este religios, o semnificație în ultimă instanță „simbolică”, întrucât se referă la valori sau la figuri supranaturale [19-22, p.191]. Spre exemplu, găsim roate ca simbol solar, despre oul cosmogonic ca simbol al totalității nediferențiate, despre șarpe ca simbol htonian, sexual sau funerar etc. Iar astăzi aceste simboluri sacre sunt încorporate în sisteme simbolice cu finalități corporatiste. Găsim un parcurs în care omul și-a făurit stâlpii civilizaționali proprii, determinat fiind de contextul sociocultural și religios.

Rezultatele acestui mod de raportare, inedit, la lume sunt numeroase și însemnate. În acest caz, omul nu are doar acces la lucrurile ca atare. El se raportează la lucruri și fapte prin intermediul unor forme lingvistice și imagini artistice, simboluri mitice sau rituri religioase, reprezentări și înțelesuri. Avem tendința să credem că stările de lucruri brute, fără intermediari, fără semnificație ascunsă, ar fi ceva artificial, neînsemnat. Toate aceste semioze și imagini artistice, simboluri mitice sau rituri religioase, reprezentări și semnificații constituie mediul său propriu [22, p.131-187]. În cetatea umană nu e loc nici de simplu artificial și nici de simplu natural [23, p.161]. „Situția sa este aceeași în sfera teoretică și în cea practică. Chiar și aici, omul nu trăiește într-o lume de fapte brute, sau conform nevoilor și dorințelor lui imediate. El trăiește mai curând în mijlocul unor emoții imaginare, în speranțe și temeri, iluzii și deziluzii, în fanteziile și visurile sale. Ceea ce îl tulbură și îl neliniștește pe om, spunea Epictet, nu sunt lucrurile, ci opiniile și închipuirile despre lucruri” [24, p.43-44].

3. Simbol desacralizat: logo-ul

Pentru Marshall McLuhan, *mesajul este mediul* [25, p.406-407], iar acest mediu nu reprezintă doar un instrument, devine lumea celui care îl utilizează. Subiectul se lasă utilizat asemenea unui instrument. Oamenii din domeniul *marketing*-ului au folosit experimentul lui Pavlov pe subiecți umani. Nu au făcut altceva decât să schimbe mediul. Dacă subiectivitatea umană ar înțelege efectele tehnologiei în istorie, în relațiile sociale, precum și efectele psihologice, aceștia vor putea deveni adulții care utilizează tehnologia, și nu cei care sunt utilizați de aceasta. Introducerea tehnologiilor care pot utiliza simbolurile non-verbale desprinse de originile ei mitico-religioase și cultural-sociale a creat o breșă în modul de a înțelege lumea. Astăzi, sistemele simbolice cu valențe puternice în istoria mitico-religioasă a umanității le regăsim în penuria cotidiană în măsura în

care acestea aduc, în mod eficient, profit. Sistemul simbolic non-verbal devine din ce în ce mai prezent, textele fiind mai puțin utilizate în transmiterea unui mesaj. Nike, zeița victoriei la greci, devine brand al unei cunoscute multinaționale. Zvastica, cel mai sfânt simbol non-verbal în Hinduism, devine armă de propagandă a omului superior creat de Adolf Hitler. Porumbelul, simbol al păcii, îl regăsim de fiecare dată pe produsele celor de la Dove. Pe lângă acest lucru, cei care au gândit strategia de manipulare nu au uitat să completeze peisajul în care profilul porumbelului se află alb și albastru: culori care semnifică, prin excelență, puritatea și infinitatea.

Găsim, așadar, în arhitectura postmodernă [26, p.42-43] împrumuturi din caracteristicile lui Dumnezeu, cum ar fi cele de infailibilitate, incognoscibilitate, omniprezență, omnisciență, omnipotență traduse în imagini reprezentative fără îmbrăcăminte spirituală. Dacă lumea antică și cea medievală investea în sacralizarea lumii în care trăia, mărturie fiind inegalabilele catedrale Sagrada Familia din Barcelona, din Reims, Duomo di Milano, Notre Dame de Paris, Santa Maria del Fiore din Florența, Hagia Sofia din Constantinopol (Istanbulul de azi), Stephansdom din Viena, catedralele Sfântul Vitus din Praga, Szent István-bazillika din Budapesta etc., astăzi lumea dizolvă sacralitatea și chiar obține profit din asta.

În lucrarea *Eseu despre om. O introducere în filosofia culturii umane*, Ernst Cassirer distinge între ceea ce este propriu omului și ceea ce este propriu celorlalte viețuitoare. Aduce lămuriri, în special în Capitolul II: *O cheie pentru natura omului: simbolul*, cu privire la determinarea cercului funcțional al omului și al animalului. Dacă în cazul animalului nu există mediatori sau intermediari care sunt poziționați între sistemul receptor și cel efector, cel prin care reacționează la stimuli, în cazul omului lucrurile sunt altfel: „Cercul funcțional al omului este nu numai extins din punct de vedere cantitativ, el a suferit de asemenea o schimbare calitativă. Omul a descoperit, cum se spune, o metodă nouă pentru a se adapta la mediul său ambiant. Între sistemul receptor și cel efector, care se găsesc la toate speciile animale, aflăm la om o a treia verigă pe care o putem descrie ca sistem simbolic. Această nouă achiziție transformă întreaga viață omenească /.../ În primul caz, este dat un răspuns direct și imediat la un stimul extern; în al doilea caz, răspunsul este amânat. El este întrerupt și întârziat printr-un lent și complicat proces de gândire. /.../ Omul nu mai trăiește într-un univers pur fizic, el trăiește într-un univers simbolic. Limbajul, mitul, arta și religia sunt părți ale acestui univers. Ele sunt firele diferite care țes rețeaua simbolică, țesătura încălțată a experienței umane” [27, p.30-32].

Înțelegem, în sensul celor spuse mai sus, că asocierile realizate încă dintru început cu privire la stele, constelații, fenomene naturale și divinități reprezintă motivul pentru care au devenit cosmologii complexe, mitologii elaborate și ansamblu de zeități bine structurate și ierarhizate. Dacă în America de Nord ființele divine le găsim portretizate ca zeități creatoare sau ca eroi culturali, în arta aborigenă din Australia le regăsim ilustrate sub forme de viziuni complexe privind creatorii din *Timpul Visului*. Panteonul Greco-Roman poate sta, în orice timp istoric, alături de pleiada zeităților hinduse. Putem sesiza că, în pofida diferențelor și a sincretismului ireversibil la care a fost chemată orice cultură, cu cea mai mare influență istorică a fost, poate, cel greco-roman, cu toate că zeitățile hinduse suntenerate și astăzi. Contrar asemănărilor, uneori datorate sincretismului, iar alteori experiențelor ontologice comune, distanța cultural-spirituală a fiecărei zone a rămas aceeași. Însă, această distanță o găsim minimalizată în timpurile contemporane, timp în care agențiile internaționale, fluxul informațional internațional fără bariere, corporațiile fără tradiție locală sau regională au reușit să folosească doar structurile de bază ale puterii de a simboliza. Aceștia sunt conștienți că societățile se dezvoltă, simbolurile sunt supuse la mixaje cât mai diverse și inovative, acest lucru fiind necesar reprezentativității identității sociale.

Concluzii

Privind retrospectiv sistemul limbajului simbolic, putem afirma că fiecare timp istoric are o cultură, o tendință cultural-mentală de a scrie o serie de sisteme simbolice care sunt reprezentative pentru omul societății respective. Fiecare generație își creează propriul alfabet prin care caută să se educe. Abecedarul lumii contemporane are ca sursă de inspirație simbolurile și arhetipurile umane sacre și se folosește, în cel mai mercantil sens, de valențele infinite pe care acestea le încorporează. Dimensiunea axiologică educațională sau educația prin valorificarea sacrului este mai mult decât necesară astăzi. În cele expuse anterior am căutat să ne îndreptăm privirea-către suma lucrurilor actuale, toxice în majoritatea lor, și să oferim câteva pârgii de conștientizare. Considerăm că prima etapă a unei educații solide și consistente constă în aceea de a conștientiza poziția în care te situezi. Această diacronie simbolică își păstrează autenticitatea prin aceea că preia caracteristicile esențiale ale antecesorilor și caută să le transpună în limbajul contemporan ființei lui. Prin această transpunere

avem de a face cu caracterul *sincronic* al limbajului simbolic. Dacă pentru perioada Egiptului antic piramidele sunt expresiile maximului civilizațional, pentru cei de astăzi multinaționalele Microsoft și Apple reprezintă expresiile cele mai cunoscute ale vieții civilizate, ale luxului și ale unei epoci în care consumerismul dictează termenii. Funcțiile comunicante ale simbolurilor le găsim reprezentate atât în perioada Antică, cât și în contemporaneitate. Aceste aspecte le înțelegem astăzi mai ales datorită studiilor realizate de Mircea Eliade, Ernst Cassirer și Carl Gustav Jung cu privire la aspectele care țin de sacru și profan, sistemul formelor simbolice, respectiv, inconștientul simbolic colectiv. Aceste studii dezvăluie vastul orizont uman și multiplele lui dimensiuni ontice și onirice. În studiile ulterioare ne propunem să explorăm și să contextualizăm dimensiunile epistemologice educaționale și semiologice ale acestor sisteme simbolice prezentate aici.

Referințe:

1. KANT, Im. *Critique of Judgement* / Traducere de James Creed Meredith. Virginia Tech Publisher, 2002. 140 p. ISBN: 1-4209-2694-2
2. HEIDEGGER, M. *Ființă și timp* / Traducere din germană de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă. București: Humanitas, 2003. 678 p. ISBN 973-50-0428-3
3. PLOTIN. *Opere (I)* / Traducere, lămuriri preliminare și note de Andrei Cornea. București: Humanitas, 2003, 443 p. ISBN: 973-50-0365-1
4. PEIRCE, Ch.S. *Semnificație și acțiune* / Prefață de Andrei Marga, selecția textelor și traducere din limba engleză de Delia Marga. București: Humanitas, 1990. 345 p. ISBN 973-28-0053-4
5. ELIADE, M. *Sacru și profanul*. București: Humanitas, 1995. 165 p. ISBN 973-50-0876-9
6. WITTGENSTEIN, L. *Tractatus Logico – Philosophicus* / Traducere din germană de Mircea Dumitru și Mircea Flonta; notă istorică și în ajutorul cititorului de Mircea Flonta; note de Mircea Dumitru. București: Humanitas, 2001. 192 p. ISBN 973-50-0135-7
7. CASSIRER, E. *The philosophy of symbolic forms. Volume one: Language* / Tradus de Ralph Manheim; prefață și introducere de Charles W. Hendel. London: Yale University Press, 1955. 328 p. ISBN: 0-30000037-5
8. GAVRILUȚĂ, N. *Hermeneutica simbolismului religios. Studii și eseuri*. Iași: Editura Fundației AXIS, 2003. 213 p. ISBN: 973-864944
9. FREUD, S. *Introducere în psihanaliză. Prelegeri de psihanaliză. Psihopatologia vieții cotidiene* / Traducere, studiu introductiv și note de Dr. Leonard Gavriliu. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1990. 594 p. ISBN 973-30-1130-7
10. JUNG, C.G., von FRANZ, M.-L., HENDERSON, J.L., JACOBI, J., JAFFE, A. *Man and his symbols*. London: Dell Publishing, 1964. 320 p. ISBN 0-358-05221-9
11. WHITLOW, R.B. *Copper age settlement patterns in the eastern carpathian mountains. A gis approach to site and territory analysis*. New York: ProQuest LLC Published, 2013. 280 p. ISBN 978-1303752360
12. WILDE, O. *The Picture of Dorian Gray* / Edited with an Introduction and Notes by Joseph Bristow. New York: Oxford University Press Inc., 2006. 229 p. ISBN: 978-0-19-280729-8
13. WHITE, J.R., LYNNE. *The Iconography Of Temperantia And The Virtuousness Of Technology*, în *Action and Conviction in Early Modern Europe: Essays in Memory of E. H. Harbison* / Editat de T.K. Rabb și J.E. Seigel. Princeton: Princeton University Press, 1969. 360 p. ISBN: 978-0520058965
14. CIRLOT, J.E. *A Dictionary of Symbols (Second Edition)* / Traducere din spaniolă de Jack Sage. London: Routledge & Kegan Lee Ltd., 2001. 262 p. ISBN-13 978-0-521-87042-9
15. *Biblia sau Sfânta Scriptură* / Tradusă după textele originale ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction din înalta inițiativă a Majestății Sale Regelui Carol II. București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939.
16. ELIADE, M. *Nostalgia originilor. Istorie și semnificație în religie* / Traducere de Cezar Baltag. București: Humanitas, 1994. 270 p. ISBN: 973-28-0468-8
17. CUCUȘ, C. *Pedagogie* (ediția a III-a, revăzută și adăugită), Iași: Polirom, 2014, 536 p. ISBN: 978-973-46-4041-6
18. JUNG, C.G., von FRANZ, M.-L., HENDERSON, J.L., JACOBI, J., JAFFE, A. *Man and his symbols*. London: Dell Publishing, 1964. 320 p. ISBN 0-358-05221-9
19. ELIADE, M. *Mefistofel și androginul* / Traducere de Alexandra Cuniță. București: Humanitas, 1995. 207 p. ISBN 973-28-0584-6
20. Ibidem.
21. Ibidem.
22. Ibidem.

23. STĂNCIULESCU, T.D. *Miturile creației. Lecturi semiotice*. Iași: Performantica, 1995. 235 p. ISBN 973-97076-2-9
24. HAMBURG, C.H., *Symbol and reality. Studies in the philosophy of Ernst Cassirer*. Netherlands: Martinus Nijhoff. The Hague, 1956. 172 p. ISBN 978-94-011-8667-4
25. CASSIRER, E. *Eseu despre om. O introducere în filosofia culturii umane / Traducere de Constantin Cosman*. București: Humanitas, 1994. 315 p. ISBN 10: 973-2804734
26. MCLUHAN, M. *Galaxia Gutenberg*. București: Editura Politică, 1975, 445 p. ISBN: 978-606-579-978-3
27. RĂILEAN, E. *Bazele psihopedagogice ale elaborării manualului electronic* (colecția Educație Multi-Dimensională). Iași: Lumen, 2015. 238 p. ISBN: 978-973-166-389-0

Prezentat la 01.12.2016